

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ٥

رسالة تحقيق مباحث في القرى

از تصنیف شریف و تالیف لطیف بحر الحقائق کنز الدقائق
کاشف اسرار شریعت و طریقت و اقف رموز معرفت و حقیقت
سلالة اکسلاف و وسیلة الاخلاف قدوة الکاملین زبده
العارفین مرشدنا و قبلتنا الحاج فظاً
حضرت خواجہ محمد حسن جان الفاضل فی المجدی قدس العزیز

در مطبع عباسی پریس کراچی طبع گردید

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله وسلا علی عباد الاذین اصطفى اما بعد چونکه در نماز جمعه
 در قرنی اختلاف است بعضی از فضلاء وقت نزد فقیر کاتب الحرون طبعی گشت که
 درین باب آنچه حق باشد در تحریر آید بنا بر ال با وجود عدم فراغت و غیر وجودی کتب
 آنچه میسر آمد تحریر می گردد. مخفی نیست که نماز جمعه فرض است بکتاب الله و سنت
 رسول الله صلی الله علیه وسلم و اجماع امت اما الکتاب فقوله تعالی
 یا ایها الذین امنوا اذ انودى للصلاة من یوم الجمعة فاسعوا الی
 ذکر الله و ذروا البیع الیه و اما السنة فان النبی صلی الله علیه وسلم
 قال ان الله فرض علیکم صلوة الجمعة فمختر من حدیث طویل رواه البیهقی و
 قال النبی صلی الله علیه وسلم رواح الجمعة واجب علی کل محتلم اخرجه
 النسائی باسناد صحیح و قال النبی صلی الله علیه وسلم لقد سمعت ان امر رجلا
 یصلی بالناس ثم احرق علی رجال یتخلفون عن الجمعة بیوتهم رواه مسلم
 و قال النبی صلی الله علیه وسلم من ترک ثلاث جمعتها و ناطب
 الله علی قلبه رواه ابو داؤد و الترمذی و النسائی و ابن ماجه و البزار و ابن حبان و الحاکم
 و الدارمی و مالک و احمد و جمهورهم الله تعالی و قال النبی صلی الله علیه وسلم
 من ترک الجمعة من غیر ضرورة کذب منافقانی کتاب لا یجوز ولا
 یبدل رواه الشافعی و قال النبی صلی الله علیه وسلم من ترک

الجمعة ثلاث مرات من غير وضوء ورتا طبع الله على قلبه رواه احمد باسناد
 حسن التي غير ذلك من الاحاديث واقوال الصحابة رضی اللہ عنہم واما الاجماع فقد
 اجمع الائمة الاثر بجمعة رضوان الله عليهم على فرضية الجمعة قال
 في الدر المختار في باب صلوة الجمعة هي فرض عين يكفر جاحداها
 لبثوتها بالدليل القطعي انتهى وفرضية جمعة آية شريفة مذكورة وباحاديث
 شريفة مرقومة مطلق نيست وباتفاق مذاهيب اربعة برعموم خود نيست چه اگر برعموم خود
 بودے در همه جا اقامت او لازم بودے چه در دشتها چه در بحر يا در سواری کشتی يا
 چه در قرية يا في خورد خن خانہ يا چه در خن خانہ مردم که برائے محافظت باغ و زرع
 برائے چند روز می سازند چه بر مردم خانہ بدوشان مال دارانی غير ذلك و حال آنکه
 علماء مذاهيب اربعة مکان اور اختصاص کرده اند امام شافعی گفته است که در شهرے
 که در آن چهل تن عاقل بالغ تندرست احرار باشند مذکور بغیر اناث در آن شهر
 اقامت جمعه بايد کردن در کم از آنها و مذهيب امام احمد بن حنبل هم همین است و
 امام مالک می گوید که شهرے که در آن مسجد يا بازار باشد و خانهاے او شان پنجه
 باشد در آنجا لازم می آید مردانش کم باشند يا بیش و امام اعظم می گوید که اقامت جمعه
 مصر شرط است پس معلوم شد که آية جمعه باتفاق امامان چهار مذهيب برعموم خود
 نيست قال العلامة العيني في عمدة القاري شرح صحيح البخاري
 في باب الجمعة في القرى والمدن واختلف العلماء في الموضع الذي تقام
 فيه الجمعة فقال مالک كل قرية فيهما مسجد او سوق فالجمعة واجبة
 على اهلها ولا يجب على اهل العود وان كثروا لانهم في حكم المسافرين

وقال الشافعي واحمد كل قرية فيها اربعون رجلاً احراماً بالغين عقلاء مقيمين
 بها لا يقطعون عنها حيفا ولا مشاء الا لظن حاجته فالجمعة واجبة سواء كان البناء
 من حجر او خشب او طين او قصب او غيرها الخ ومذهب لبي حنيفة انه لا تصح
 الجمعة الا في مصر جامع او في مصطلح المصرو ولا تجوز في القرى التي ورثها مصر علماء حنفية را
 اختلافت فقال صاحب الهداية هو كل موضع له امير وقاض يقدر على اقامة
 الحدود وهذا هو ظاهر الرواية وقال صدر الشريعة صاحب شرح الوقاية وهو
 ما لا يسع اكبر مساجد اهل المكلفين بها وهو المفتي به في درمقانه كصغر بمعنى
 صاحب الهداية درست آيد در انجا جمع باليقين فرض است و جائيكه منقضي صاحب شرح الوقا
 درست آيد كه مفتي به هم هي قول است هم جمعه فرض است و ادائے آن درست است وليكن
 خلفاً نه يقيناً پس در انجا هم ادا بايد کرد و آخر الظاهر كه آنرا در عزت چهار گانه احتیاطی گویند هم ادا
 بايد کرد تا فرض وقت باليقين ادا گردد و مواخذة آخرت در گونماند و جائيكه هر دو معنی مطر است
 نيايد چنانچه در اكثر قريه بهائے خورد پس در انجا اگر جهل تن احرار باشند كه بر آنها جمعه لازم آيد بسبب
 رعایت خلاف شافعی و ديگر ائمه دين نموده نماز جمعه ادا کند و بعد از آن چهار ركعت آخر ظهر را
 هم ادا کند بر رعایت قول امام اعظم هم فرض وقت يقيناً ادا گردد و رعایت اختلاف مذاهب بگير
 نزد علماء حنفية هم معتبر است فان المجتهد يخطئ ويصيب عند اهل السنة والجماعة قال
 في الدرر المختار في كتاب الطهارة في مبحث نواقض الوضوء لا ينفضة مست ذكر لكن
 يغسل يداً و قد باء امرآه و امره لكن يندب الوضوء للخروج من المخلات اے
 خلاف الشافعي انتهى پس هر گاه قول صاحب شرح الوقاية كه در تعريف مصري گوید ما لا
 يسع اكبر مساجد اهل رافعتی به نوشته اند كافي البحر الرائق و قال ابو شجاع هذا

احسن ما قيل فيه وبه قال صدر الشرحه وبه انفتي كثير من المشايخ وكما قال في
 القهستاني في جامع الرسوم شرطية السلطان اذا امكن استيذانه والا فالسلطان
 ليس بشرط فلوا جتمعوا على رجل وصلوا اجازته كما في الجلالى وغيره انتهى وهكذا
 قال الحلبي وهكذا في المضمرات وقال الشيخ ابن الهام في كتاب القضاء من فتح القديرا
 اذ لم يكن سلطان ولا من يجوز التقليد منه كما هو في بلاد المسلمين غلب عليهم الكفار
 يجب عليهم ان يتفقوا على واحد منهم يجعلونه واليا يصلى بهم الجمعة انتهى وقال
 في الدر المختار في كتاب القضاء ولو فقدوا ال بغلبة الكفار يجب على المسلمين
 تعيين وال و امام للجمعة وهكذا في التارخانية وقال في العالم الكبيرية بلاد عليها
 ولاه كفار يجوز للمسلمين اقامه الجمعة انتهى تنقلا وقال الشيخ عبد الحى الكنوى في
 عمدة الرواية حاشية شرح الوقاية لا شك في وجوب الجمعة وصحة اداؤها في بلاد
 الهند التي غلب عليها النصارى وجعلوا عليها دلات كفار وذلك لاتفاق المسلمين
 وتراضيهم ومن انفتى بسقوط الجمعة لفقد شرط السلطان فقد ضل واضل
 انتهى الى هنا ما التقطته من فتاوى الهاميونى للمولوى عبد الغفور الهاميونى لسندى
 پس نزد علماء و خفیه اگر چه در تعریف مصر اختلاف است که محل بسط آن بسوطات مذہب است
 اما معتبر در تعریف مصر همین رو قول مذکور است قول صاحب ہدایہ کہ در تعریف مصری نوید
 کل موضع لہ امیر و قاض یقدر علی اقامتہ الحد و دوائس و اظاہر روایتی نویند و
 قول صاحب شرح الوقایہ کہ در تعریف مصری نوید ہو ما لا یسع اکبر مساجد اہلہ
 المتکلفین بہا و ایں را مفتی بی نویند و علماء ہند قاطبہ فتویٰ برہمیں قول کردہ در اکثر
 قرئی ہند اقامتہ جمعہ می کنند و در ایں باب رسائل و تحریر است و تحقیقات دارند آدمیم

بر سر مطلب پس برین تعریف مفتی به و معمول کاذب علماء اسلام ہند اس قرینہ کہ اخیرہ نختہ زیادہ از صد
 خانہ دارد و مساجد متعدد و وار دو ہزار وار و نماز جمعہ فرض عین و حکم جاحدش از قول صاحب
 در مختار در اول تحریر معلوم و اگر اس تعریف را کہے از علماء وقت متروک کردہ و بر تعریف
 صاحب ہدایہ عمل کند پس نماز جمعہ در شہر ہائے کلاب ہند نیز جائز نخواہد شد لفقہدان اکامیر
 و الاذن من السلطان و اگر کہے گوید کہ در صورت فقدان سلطان و امیر لازمست بر
 مسلمانان کہ اتفاق بر کہے کنند کہ ادا نماز جمعہ نماید چنانچہ روایات و خوب اس امر سابق از اس
 از علماء متاخرین مذکور شد و آنرا بمنزلہ سلطان و امیر دانند گوئیم چنانچہ اس فتویٰ متاخرین
 در اصاص از بچہ ضرورت جائز بلکہ لازمست بچنین در قریٰ بر کافہ مسلمین لازمست کہ کہے را
 برائے اقامتہ جمعہ مقرر نمایند و نماز جمعہ ادا نمایند و ترک نکنند آن را کہ و عید تارکب آن
 در اول رسالہ معلوم گشتہ و بر ہر تقدیر در اصاص در قریٰ بعد نماز جمعہ چہار رکعتہ آخر النہر کہ آنرا
 احتیاطی گویند لازم و مستحکم است للمخروج عن العمدتہ بیقین اگر کہے گوید ہر گاہ قول
 صاحب شرح الوقیاتہ مفتی بہ و معمول علماء وقت است پس در قریٰ کیرہ چوں قرینہ ما نحن فیہا
 کہ سنی است بقریٰ ملک شاہو نماز جمعہ بلاشبہ جائز بلکہ لازمست پس چہارگانہ احتیاطی را
 چہ معنی گوئیم کہ چہارگانہ احتیاطی بعد نماز جمعہ لازمست کہ در کتب مذہب شروح و فتاویٰ
 مستند علماء اتفاق آنرا لازم نوشتہ اند زیرا کہ در تعریف مصراختلاف بسیار است بعضی علمائے نویند
 کہ مصراں را گویند کہ در و اہل حرقتہ موجود باشد بعضی می گویند کہ مصراں شہر را گفتمی شود
 کہ در او دہ ہزار مرد مسکون موجود باشد بعضی می گویند کہ مصراں شہر را گفتمی شود کہ در وقت
 نام آن در شہر ہاشمورہ شود چوں بندا و بخارا بعضی می نویند کہ مصراں مکان را گفتمی شود
 کہ اور امیر و قاضی باشد و قدرت بر اجرائے احکام شرعیہ داشتہ باشد بنا بر اختلاف مذکور

در ترفین مصر علماء محققین برائے احتیاط مواضع خلاف چهار گانه بہ نیت آخر ظہر اذ رکعتہ و
 لم اُصلبہ بعد در قرنی بچتہ اختلاف در ترفین مصریہ و در امصار بچتہ خروج از خلاف علماء
 در قدیم جو کہ اکثر علماء دیاوہ از دو موضع در یک مصر جائز نداشتہ اند انہم در صورتی کہ مصر
 کبیر باشد و وصول یک طرف شہر بہ طرف دیگر حرج کلی باشد چون بغداد کہ در میان نہر جاری
 دارد اگر چنین نباشد نماز جمود در یک مسجد لازم است و علماء متاخرین فتویٰ بر جو از قد و
 کردہ اند و بچتہ خروج از خلاف چهار رکعتہ آخر ظہر را در امصار ہم لازم نوشتہ اند کما لا یخفی
 علی المتبع لکتب القوم و ہذا آخر ما تیسر لی فی ہذا المقام والسلام علی من
 اتبع الہدیٰ و التزم متابعتہ المصطفیٰ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم

و انا العبد الفقیر محمد حسن الفاروقی نبا المجدوی شربا الحقی نہ ہبنا

اقول قولی ہذا استغفر اللہ العظیم

لی وکم

دکان الکتابتہ لنقل ہذہ الادواق من الامل فی الیوم الرابع عشر

من ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ

مغنی نماند کہ بر این رسالہ ملا محمد یوسف افغانا تردید نوشتہ و قول صاحب کنز و ہدایۃ
 کہ در ترفین مصر نوشتہ اند معتمدانستہ جواز نماز جمود را در قرنی غیر جائز مقرر کردہ اند۔ در
 جوابش این تحریر مختصر مرقوم گشت۔

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حامداً ومصلياً. آباء رسالہ مولوی محمد یوسف مرحوم بمطالعہ در آمد جو البش بطریق اختصار آنکہ قبول
 می کنیم کہ صاحب کنز و ہدایہ در تعریف مصر آنچہ فرمودہ اند و ہو کل موضع له امیر وقاضی بیفدا
 الاحکام و یقیم الحدود ظاہر روایت و ظاہر مذہب است اما بنظر انصاف باید دید کہ در دیار ہند
 کہ تحت حکومت نصاری است در بیچ شہرے اگر چہ دہلی و لاہور و غیرہ از مدن کبیر باشند امیر
 مسلم وقاضی و تنفیذ احکام شرعیہ موجود نیست و اگر گویند مراد از تنفیذ قدرت بر تنفیذ است
 چنانچہ شراح متون بان تصریح کردہ اند گوئیم کہ قدرت بر تنفیذ احکام در دیار اسلامیہ چون
 حکومت افغانیہ و ترکیہ می تواند میسر شدن یعنی امیر وقاضی حکومت اسلامیہ اگر چہ عملاً
 احکام شرعیہ بجائی آرند اما طاقت بر اجراء آن دارند مگر در دیارے کہ تحت حکومت
 نصاری و کفار اند امیر اصلاً موجود نیست اگر در کدام شہرے مسلمانان بتراضی یکے یا
 برائے نام قاضی مقرر کنند آن بیچارہ چه طاقت دارد کہ اجراء احکام نماید چون
 قطع ید ساق و رجم محسن و غیر ذلک پس ہر گاہ طاقت اجرا مفقود گشت تعریف
 مصر درست نیاید و بنا بران نماز جمعہ در بیچ شہرے از شہرے ہند درست
 نخواہد شد و حال آنکہ جملہ مسلمانان باتفاق نماز جمعہ خوانند پس برائے صحت
 عمل این قدر جم غفیر مسلمانان علامت خیرین فتوی بر قول صاحب متن در مختار
 و شرح وقایہ کہ تعریف مصرے فرمایند و ہو ما لا یسع اکبر مساجد اہلہ
 المکلفین ہما کردہ اند و بسبب آنکہ خلاف ظاہر روایت است چہار رکعتہ آخر
 ظہر را واجب گفته اند و اگر عمل بر تعریف ثانی من کل الوجوہ می کردند آخر ظہر را
 حاجت بود پس ادائے نماز جمعہ در دیار ہند و در پس آن چہار رکعتہ احتیاطی خوانند
 عمل بالروایتین آمد۔ قطع نظر از تحقیق ما قبل در قریہ ملک شاہو کہ محل بحث است
 بسبب این کہ فنائے شہر کوئٹہ است خواندن جمعہ لازم است در تعریف فنائے
 فنائے مصر اگر چہ روایات بسیار منقول است اما آنچہ معتد بہ است این است
 و هو ما اتصل بالمصر لمصالحہ کرکض الخیل و جمع العسکر و الخروج
 للرمی و دفن الموتی و صلوة الجنائزۃ کذا فی المستخلص و شرح
 الوقایۃ و مرد المحتار و مشک نیست کہ این قریہ دریں زمان بشہر کوئٹہ
 القصال پیدا کردہ است مصالح بجائے خود ابنیہ ہم قریب الاتصال شدہ اند
 پس اگر در شہر کوئٹہ جائز باشد دریں قریہ ہم بحکم فواجز خواهد بود پس بہر
 تقدیر در قریہ مذکور نماز جمعہ لازم است کہ بر ترک جمعہ و عید شدید در احادیث
 صحیحہ وارد شدہ است۔ ہذا ما ظہری و العلم عندا شد لقالے۔

کتبہ الفقیر الے اللہ تعالے محمد حسن الفاروقی تاج و زبد عن ذنبہ الخی و الخی
 و کان تاریخ التحریر رابع المحرم سنہ ۱۳۱۰ و اخرد عوانا ان الحمد للہ رب العالمین